

Mâtürîdî'nin İnanç Temalı Kıssalara Yaklaşımı: Hz. Mûsâ – Salih Kul Kıssası

Mücahit Kılınç

<https://orcid.org/0009-0005-4580-1850> | mucahitkilinc437@gmail.com
Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Öz

Bu çalışmada, Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı tefsirinde Hz. Mûsâ ile Salih Kul kıssasını kelâmî açıdan nasıl anladığı ve yorumladığı konu edilmiştir. Çalışma, başta Allah'ın ilim sıfatı olmak üzere irade ve kudret sıfatlarına odaklanarak Mâtürîdî'ye göre Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssasını tahlil etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Hz. Mûsâ ile Salih Kul kıssasının kelâmî açıdan pek çok konuyu barındırdığı ve Mâtürîdî'nin bu vesile ile kendi görüşlerini dile getirdiği tespit edilmiştir. Mâtürîdî, Hz. Mûsâ – Salih Kul kıssasında bir taraftan kıssanın içerdiği mesajları tespit etmeye çalışırken diğer taraftan da kendi kelâm sistemiyle uyumlu çıkarım-larda bulunmaktadır. Mâtürîdî, Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssasında Allah'ın mutlak, sınırsız ilmini öne çıkarmıştır. Kıssayı tasavvuftaki gibi nübüvvet-velâyet eksenli ele almamış ve Salih Kul'a gelen bilgiyi vahiy kapsamında değerlendirmiştir. Salih Kul'un dinî kimliğine dair net bir ifade kullanmamıştır. Onun kul olma vasfını öne çıkararak vahiyyle birlikte hareket et-mesine vurgu yapmıştır. Ona göre Salih Kul, çocuğu öldürme fiilini kendiliğinden değil Allah'ın emriyle yerine getirmiştir. Dolayısıyla bu husus gözden kaçırılmamalıdır. O, akla dayalı ahlak anlayışıyla bağlantılı olarak sûfîlerin mutlak teslimiyet prensibini reddetmiştir. O, Hz. Mûsâ ile Salih Kul'un birlikte yolculuğa çıkmadan önce aralarında geçen diyalogdan hareketle inşallah lafzının kullanımıyla ilgili birkaç değerlendirme yapmıştır. Sanki o, bu yaklaşımıyla söz ve fiillerimiz inancımızı yansıtmalıdır mesajını vermiştir. Ayrıca o, kıssadan fiile güç yetirmeyle ilgili kelâmî çıkarımda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Mâtürîdîlik, Kıssa, Hz. Mûsâ, Hz. Mûsâ – Salih Kul.

Etik Beyan	Bu çalışma, 4. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan "Mâtürîdî'nin İnanç Temalı Kıssalara Yaklaşımı: Hz. Mûsâ – Salih Kul Kıssası" adlı tebliğin geliştirilmiş hâlidir. Dr. Abdullah Demir danışmanlığında hazırlanan "Mâtürîdî'nin Kıssa Yorumu ve İnanç Temalı Kıssalara Yaklaşımı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Türü	Makale
Geliş Tarihi	16.07.2024
Kabul Tarihi	05.01.2025
Yayın Tarihi	15.01.2025
Kategori	Sanat ve Beşeri Bilimler, Dinî Araştırmalar - İlahiyat
Araştırma Alanı	Kelâm
Konu	Hz. Mûsâ – Salih Kul
Sempozyum	:
Adı	4. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu
Web	https://sempozyum.okuokut.org/tsbs/article/view/561
Yer ve Tarih	Çevrim İçi - 26-31 Ağustos 2024
Sponsor	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi; Oku Okut Derneği
Bildiri Oturum Bilgisi	10. Oturum - 30 Ağustos 2024 Cuma 15:00 - 16:10
Telif Hakkı	© 2025 Mücahit Kılınç. Yazar telif hakkını elinde tutarak yayımcıya uygun lisans ile yayım izni vermiştir.
Lisans	
Yayıncı	Oku Okut Yayınları
Kaynak Gösterimi	Kılınç, Mücahit. "Mâtürîdî'nin İnanç Temalı Kıssalara Yaklaşımı: Hz. Mûsâ – Salih Kul Kıssası". <i>TSBS Bildiriler Dergisi</i> 4 (2025), 1-16. https://doi.org/10.55709/tsbsdergisi.561

Mâtûrîdî's Approach to the Faith-Themed Stories: The Narrative of Prophet Mûsâ - The Pious Servant

Mücahit Kılınç

 <https://orcid.org/0009-0005-4580-1850> | mucahitkilinc437@gmail.com
Master's Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye

Abstract

In this study, it is discussed how Mâtûrîdî understood and interpreted the story of Prophet Mûsâ and the Pious Servant from a theological point of view in his commentary called *Ta'wîlât al-Qur'ân*. The study aimed to analyze the parable of Prophet Mûsâ and the Pious Servant according to Mâtûrîdî by focusing on the attributes of will and power, especially the attribute of knowledge of Allâh. Content analysis method, one of the qualitative research techniques, was used in the study. As a result of the research, it has been determined that the parable of Prophet Mûsâ and the Pious Servant contains many theological issues and Mâtûrîdî expressed his own views on this occasion. In the parable of Prophet Mûsâ - the Pious Servant, Mâtûrîdî tries to determine the messages contained in the story on the one hand, and on the other hand, he makes inferences that are compatible with his own kalâm system. In the parable of Prophet Mûsâ - the Pious Servant, Mâtûrîdî emphasized the absolute, limitless knowledge of Allâh. He did not consider the parable on the basis of nubuwat-walâyat, as in Sufism, and evaluated the information that came to the Pious Servant within the scope of revelation. He did not make a clear statement about the Pious Servant's religious identity. He emphasized his quality of being a servant and his acting with the revelation. According to him, the Pious Servant did not kill the child spontaneously, but by Allâh's command. Therefore, this issue should not be overlooked. He rejected the principle of absolute submission of the Sufis in connection with the understanding of reason-based morality. Based on the dialogue between Prophet Mûsâ and the Pious Servant before they set out on the journey to-gether, he made a few evaluations about the use of the word inshâllâh. It is as if he gave the message that our words and deeds should reflect our faith with this approach. In addition, he made theological inferences about the ability to act from the parable.

* This study is based on the master's thesis titled "Mâtûrîdî's Interpretation of Parables and His Approach to Parables about Faith" prepared under the supervision of Dr. Abdullah Demir.

Keywords

Kalâm, Mâtûrîdîsm, Qissa, Prophet Mûsâ, Prophet Mûsâ - The Pious Servant.

Ethical Statement	This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled “Māturīdī’s Approach to the Faith-Themed Stories: The Narrative of Prophet Mūsā - The Pious Servant” at the 4th Turkish Symposium of Social Science.
Type	Article
Received	2024-07-16
Accepted	2025-01-05
Published	2025-01-15
Category	Art & Humanities, Religion & Theology
Research Area	Kalām
Subject	Prophet Mūsā - The Pious Servant
Conference	:
Title	4th Turkish Symposium of Social Sciences
Web	https://sempozyum.okuokut.org/tsbs/article/view/561
Location & Date	Online - August 26-31, 2024
Sponsor	Ankara Yıldırım Beyazıt University; Oku Okut Association
Proceeding Session	Session 10 - August 30, 2024, Friday 15:00 - 16:10
Copyright	© 2025 Mücahit Kılınç. The author retains the copyright and provides the publisher with a proper license to publish.
License	
Publisher	Oku Okut Press
Citation	Kılınç, Mücahit. “Māturīdī’s Approach to the Faith-Themed Stories: The Narrative of Prophet Mūsā - The Pious Servant”. <i>TSBS Proceedings Journal</i> 4 (2025), 1-16. https://doi.org/10.55709/tsbsdergisi.561

Giriş

Kur'ân'da peygamber kıssaları belli bir yekün oluşturur ve bunlar arasında zikri en fazla geçenlerin başında Hz. Mûsâ gelir. Birçok âyette Hz. Mûsâ'nın doğum sürecinden başlamak üzere Firavuna karşı verdiği tevâhid mücadelesi, İsrâiloğullarıyla yaşadığı problemler anlatılır.¹ Ancak bir yerde Kur'ân'ın “katımızdan bir rahmet verdiğimiz ve bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul” diye nitelendirdiği şahsiyetle yaşadıklarına çok daha farklı bağlamda ve toplu olarak yer verilir.² Bu çerçevede hem mütekellim hem de müfessir olan Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) kıssa ile ilgili değerlendirmeleri bir taraftan yapmış olduğu hikmet vurgusu diğer taraftan kıssa boyunca sergilediği kelâmî açıklamalar sebebiyle inceleme konusu yapılabilir. Çalışma, Allah'ın başta ilim sıfatı olmak üzere irade ve kudret sıfatları odağa alınmak suretiyle Mâtürîdî'ye göre Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssasını tahlil etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Mâtürîdî'de hikmetin daha çok “isabet” anlamı öne çıkarılır. Ona göre hikmet, her şeyin yerli yerine konulması ve kimsenin hakkının eksik bırakılmaması demektir.³ Onda hikmet, âlemde içkin metafizik bir gerçeklik gibi düşünülmektedir. Bu sebeple o, Allah'ın fiilinden hikmetsizlik düşüncesini uzaklaştırmakta ve kıssaları bu gözle okumaktadır.⁴

Mâtürîdî, kıssada hikmet merkezli bir bakış açısını ortaya koymaya çalışır. Örneğin Hz. Mûsâ'nın gençle birlikte yolculuğunda azık olarak alınan balığın kızarmış ya da taze olduğuna dair bir bilgiye ihtiyaç olmadığını belirten Mâtürîdî'ye göre burada önemli olan Allah'ın her hâlükârda balığı canlandırmaya gücünün yetmesidir. Ona göre “Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük.” ifadesi Allah'a şikâyetle bulunmadan “yorgun düştüm” veya “hasta oldum” demede herhangi bir mahzur olmadığına delildir. Kıssada ilim talep etmenin gerekliliği üzerinde duran Mâtürîdî'ye göre Hz. Mûsâ ve yanındaki gencin iki kişi olarak birlikte yolculuk yapmaları iki kişinin yolculuğa çıkmasında herhangi bir sakınca olmadığına delildir.⁵

Mâtürîdî, Kur'ân'ın “kullarımızdan bir kul” dediği şahsın kimliğiyle ilgilenmez. Bu sebeple o, Hızır adıyla meşhur olmuş bu şahıs hakkında Hızır ifadesini kullanmaz. Yanındaki gencin adının Yûşa' olduğuna da temkinli yaklaşan Mâtürîdî, böyle bir şeyin ancak vahiy aracılığıyla bilinebileceğini ve kıssa ile ilgili asıl odaklanılması gereken yönün içerdiği mesajlar ve hikmetler olduğunu vurgular.⁶

¹ bk. el-Kasas 28/7-43; eş-Şuarâ 26/10-68.

² bk. el-Kehf 18/60-82. Kıssa ile ilgili Mâtürîdî'lik özelinde yapılan çalışmalar için bk. Murat Sarıgül, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Vahiy-İlham Anlayışı ve Hızır Kıssasının Tefsirine Yansımaları”, *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları -I-*, ed. Alparslan Kartal (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019), 172-207; Fatma Bayraktar Karahan, “İmam Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasını Kelâmî Yorumu”, *Eskişeyni* 48 (2023), 307-330.

³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiye: Dâru'l-Câmîati'l-Mısriyye, ts.), 37.

⁴ Sami Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Ahlâkî Tasavvur: Hikmet”, *Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 210.

⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. – İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 9/81-83.

⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 9/85.

Mâtürîdî, bu yaklaşımı Hz. Mûsâ ile Salih Kul arasında yaşanan geminin delinmesi, çocuğun öldürülmesi ve duvarın düzeltilmesi gibi olayları yorumlarken de sürdürmektedir. Ona göre önemli olan Salih Kul'un bu fiilleri Allah'ın emriyle yerine getirmesi ve kendiliğinden böyle bir işe kalkışmamasıdır.⁷

Çocuğun öldürülmesi meselesine ayrı bir ehemmiyet veren Mâtürîdî, hâdisenin çeşitli hikmetlerine temas eder. Bu çerçevede ona göre çocuğun öldürülmesi Allah'ın insanoglunu birtakım şeylerle imtihan etmesiyle alakalı olabilir. Yani bu ve benzeri olaylardan insanlar ibret alıp kendilerine çeki düzen verirler. Aslında imtihan insanlarda meydana gelen değişim mukabilinde değildir. Fakat imtihan böyle bir fonksiyon icra etmektedir.⁸ Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'un başına gelen derdi de öğüt ve ibret⁹ olarak niteler. Ona göre bu, Hz. Eyyûb'un başına gelen sıkıntının kendisinden kaynaklanmadığını, O'nun dilediği bela ve musibetle imtihan edebileceğini gösterir.¹⁰ Çünkü O, insanları dilediği zamanda dilediği şeylerle imtihan edebilir.¹¹

Mâtürîdî'ye göre Allah Teâlâ'nın kimilerine lütuf ve ihsanda bulunması kimilerini de bundan mahrum etmesi Allah'a ait bir haktır. O, bazılarını lütfederken bazılarını da adalet gereği vermemektedir. Bu açıdan çocuğun öldürülmesi Allah'ın bir lütuf ve ihsanı olarak görülebilir. Zira Allah Teâlâ herhangi birini küçük veya büyük yaşta öldürme yetkisine sahiptir. Ona göre bu, kimilerine rızkın bol bol kimilerine kısırlık olarak verildiği gibidir.¹²

Kanaatimizce Mâtürîdî, Salih Kul'un söz konusu hâdiseyi Allah'ın emriyle yerine getirdiğini ifade ederek hâdisenin hikmet boyutunu doğru bir şekilde tespit etmiştir. Fakat o, bunun dışında hâdiseyle ilgili iki sebepten daha bahsederek meseleyi fâil-i muhtâr Allah anlayışıyla çözmeye çalışmış bundan dolayı da çocuğun öldürülmesi olayında zorlanmıştır. Bununla birlikte kıssadaki mübhem kısımların bilinmesine ihtiyaç olmadığını vurgulayarak okuyucuyu kıssadan çıkarılacak derslere odaklanmaya yönlendirmesi zikre değer bir husustur.¹³

1. Allah'ın Sınırsız İlimi

Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssası mutasavvıflar tarafından bâtinî bilginin kaynağı olarak yorumlanmıştır.¹⁴ Özellikle âyette geçen “ona katımızdan bir ilim öğretmiştik”¹⁵ ifadesinden ilm-i ledün adıyla bir istilah oluşturulmuştur. Kuşeyrî (öl. 465/1072), ilm-i ledün

⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 9/91, 96.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 9/94.

⁹ bk. el-Enbiyâ 21/84.

¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 9/312.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 1/202.

¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 9/94.

¹³ bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 9/91, 96.

¹⁴ Mustafa Öztürk, *Kurân ve Aşırı Yorum: Tefsirde Bâtınlık ve Bâtını Te'vil Geleneği* (Ankara: Avrasya Yayın Reklam Matbaa, 2003), 234.

¹⁵ bk. el-Kehf 18/65.

ile ilgili olarak kendisiyle Allah'ın seçkin ve velî kullarının hakkı tanıdığı ilim tanımlamasını yapar. İlm-i ledün, çaba gerektirmeksizin ilham yoluyla hâsıl olan ilimdir.¹⁶ Râzî'ye (öl. 606/1210) göre âyet, Salih Kul'a gelen ilimlerin vasıta olmaksızın Allah katından geldiğini gösterir. O, sûflerin, akıl ve duyuların dışında bilgi edinme yolu olarak kabul ettikleri mükâşefe yoluyla elde edilen ilimler için ilm-i ledün tabirini kullandıklarını ifade eder.¹⁷ Bursevî (öl. 1137/1725), sözü edilen âyetteki ifadeyi gayb ilmi, O'nun izniyle gaybdan haber verme veya bâtın ilmi olarak yorumlar. Ona göre bütün ilimler Allah katındandır. Fakat öğretme yoluyla olursa ona ledün ilmi denmez. Ledün ilmi vasıtasız kalbe gelen bilgidir.¹⁸

Mutasavvıfların ilm-i ledüne dayanak yaptıkları söz konusu âyetteki ifadeye gayb ilmi, gaybdan haber verme ilmi ve bâtın ilmi gibi manalar verilmiştir.¹⁹ Ancak ilgili ifadede Salih Kul'un mutlak anlamda gaybı bildiği, bâtınî, sırî bilgiye sahip olduğu sonucu çıkarılabilir mi? İlginçtir ki gayb kelimesi kıssanın hiçbir yerinde geçmez. Kıssada Salih Kul, edilgen bir konumdadır. Ayrıca ilgili ifadede vurgu bilginin kaynağıdır.²⁰

Mâtürîdî, ilgili ifadenin yorumunda birçok müfessirin yaptığı gibi ilm-i ledün, gayb ilmi veya bâtın ilmi gibi bir ifadeye yer vermez. Sadece bunun "anlamı açıktır" demekle yetinir. Ancak söz konusu ifadenin yer aldığı âyetten bu bilginin vahiy olduğu anlaşılmalıdır. Zira ona göre Salih Kul'un yaptıklarını ancak vahiy alan biri yapabilir. Dolayısıyla bu yorum, vurgunun Allah'ın bilgisine olduğu gerçeğini ihsas ettirmektedir.²¹ Kıssanın yaşanma sebebi ve kıssada yaşananlarla ilgili Mâtürîdî'nin yorumları bu minvalde değerlendirilebilir.

Mâtürîdî, öncelikle birçok tefsirde yer alan²² Hz. Mûsâ'nın daha önce yapmadığı bir konuşma yaptıktan veya kendisine Tevrat verildikten sonra kendisini dünyada en bilgili kişi olarak gördüğü ardından kendisinden daha bilgili biri olduğunun haber verildiği ve ondan ilim alması emredildiği şeklindeki iki farklı rivayeti zikreder. Ona göre eğer durum müfessirlerin dediği gibiyse Salih Kuldan ilim alma emri Hz. Mûsâ'ya ilâhî uyarı niteliği taşır. Fakat o, bu durumun ilim öğrenme yükümlülüğü kapsamında Hz. Mûsâ için tıpkı ondan kaynaklanmaksızın Tûr-i Sînâ'da Tevrat'ın verilmesi gibi başlı başına bir imtihan olma ihtimalini de dikkate alır.²³ Hz. Mûsâ'nın Allah'ın emriyle bu yolculuğa çıktığını ifade etmesi de bu kanaati destekler.²⁴ Bu yorum aslında kıssanın

¹⁶ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrâhim Besyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmmelil-kitâb, ts.), 2/407.

¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1999), 21/482.

¹⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.), 5/270.

¹⁹ bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 15/333; Zemaşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1987), 2/733; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 11/16.

²⁰ İsmail Albayrak, "Kur'ân ve Tefsir Açısından Hızır Kıssası ve Ledün İlmi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları 5 (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-1) Tartışmalı İlmî Toplantı*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 193.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/85-86.

²² bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2002), 2/592-593; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/64-65.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/84.

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/83.

havasını baştan değiştirmekte ve kıssadan alınması istenen mesajın daha net anlaşılmasını sağlamaktadır.

Yolculuğun başında Salih Kul, Hz. Mûsâ'ya kendisiyle yolculuğa sabredemeyeceğini söylemekte devamında ise “iç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin” demektedir.²⁵ Mâtürîdî, bununla Salih Kul'un, Hz. Mûsâ'nın sabredememesine cevaz verdiğini ifade etmektedir. Çünkü Hz. Mûsâ, bir peygamberdir ve zâhiren bir kötülük görse ona tepki göstermemesi uygun olmaz.²⁶

Bu çerçevede Hz. Mûsâ, Salih Kul'un gemiyi delme, çocuğu öldürme ve duvarı düzeltme fiillerine itiraz etmektedir. Fakat Mâtürîdî, Hz. Mûsâ'nın itirazlarına ikinci bir yorum daha getirmektedir. Buna göre Hz. Mûsâ, Salih Kul'un yaptıklarına bir tepki olarak değil de soru sorma kabilinden de karşılık vermiş olabilir. Yani Hz. Mûsâ, “gemiyi niye deldin?” veya “çocuğu niye öldürdün?” gibi olayların iç yüzüne gönderme yapmış da olabilir.²⁷ Nitekim Salih Kul, her bir olayın iç yüzünü ayrı ayrı anlatırken Hz. Mûsâ hiçbir şekilde itiraz etmemektedir. Çünkü Salih Kul, vahiy aracılığıyla kendisine verilen bilgiye göre hareket etmektedir.²⁸

Sonuç olarak kıssada insanın bilgisiyle Allah'ın her şeyi kuşatan sınırsız bilgisinin hiçbir şekilde boy ölçüşmeyeceği mesajı verilmektedir. Özellikle Mâtürîdî'nin yapmış olduğu bazı te'viller böyle bir çıkarıma imkân vermektedir. Zira Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ'nın Salih Kulla birlikteliğinin başlı başına bir imtihan olarak değerlendirilebileceğini ve Hz. Mûsâ'nın sorduğu soruların tepki amacına matuf olmayabileceğini ifade etmesi Allah'ın sınırsız bilgisine yaptığı vurgu şeklinde anlaşılabilir. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın “unuttuğumdan dolayı beni paylama”²⁹ ifadesini ta'riz yoluyla söylemiş olabileceğini belirtmesi ve Hasan Basrî'den (öl. 110/728) nakille devamlı itiraz etmesini “bir kişinin aslında bakıyordur fakat rahmet nazarıyla bakamıyordur” ifadesine benzetmesi de insanın gayba meraklı yönünü kıssada belirgin hale getirmektedir.

2. Nübüvvet-Velâyetin Çerçevesini Tespit

Bursevî, Salih Kul'un muhakkik sûfler nezdinde nebî değil velî olarak kabul edildiğini ifade eder.³⁰ Salih Kul'u velî olarak değerlendiren tasavvuf düşüncesi böylece velâyet makamına Kur'ân'dan delil getirme fırsatı elde etmiştir.³¹ Nitekim bazı klasik tasavvuf eserlerinde kıssanın nübüvvet-velâyet eksenli değerlendirildiğini görmek mümkündür.³²

²⁵ el-Kehf 18/67-68.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/86.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/87-89.

²⁸ A. Ali Ural (ed.), *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1993), 246-247

²⁹ el-Kehf 18/73.

³⁰ Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, 5/268-270.

³¹ Kılıç Aslan Mavil, “Hızır-Mûsâ Kıssasında Kader -Çift Perspektifli Bir Bakış”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016), 2498-2499.

³² bk. Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma' İslam Tasavvufu Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 385, 426-427; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1981), 426, 512, 539; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*

Mâtürîdî'nin her ne kadar Salih Kulun kimliğine dair net bir ifade kullanmasa da peygamber olabileceğine yönelik iması kıssayı nübüvvet-velâyet eksenli değerlendirmedeği şeklinde yorumlanabilir.³³ Diğer taraftan çocuğun öldürülme hadisesi bağlamında Mâtürîdî'nin Allah'ın ölüm meleşine herhangi birini öldürme emri verebileceğini ifade etmesi Salih Kul'un insan görünümlü melek olma ihtimalini de gündeme getirmektedir. Ancak onun ifadelerinden net bir kimlik tespiti yapmak zor görünmektedir. Zira o, Salih Kul'un kul olma vasfını öne çıkartarak değerlendirmelerini yapmakta ve daha çok onun vahiyle birlikte hareket etmesine vurgu yapmaktadır.³⁴

Mâtürîdî, *Te'vilât*'ta velâyeti, çoğunlukla tasavvufta kazandığı özel anlamdan ziyade bütün müminlere teşmil ederek genel manasıyla kullanmaktadır.³⁵ Bununla birlikte tasavvufun velî ve velâyet kavramlarına bir takım özel anlamlar yüklemesi kelâm ile tasavvufun arasında sorun teşkil eden bir durum olsa da Hanefî-Mâtürîdî kültür havzasında etkin ve yaygın olan Şî-Bâtînî düşünceye karşı da bir mücadele aracı olmuştur. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ta velâyeti özel anlamda kullandığını çağrıştıracak ifadeler rastlamak da mümkündür. Mesela Mâtürîdî, “peygamber ve velîlerin bile küçük günah işlediklerini” ifade ederek Hâricîlerin görüşünü reddetmektedir. Bu ifadenin Hâricîler aleyhine delil olabilmesi için onun peygamberlerin bile küçük günah – zelle– işlediklerini ifade etmesi yeterliydi. Fakat o, velîler bile ifadesini peygamberlerle birlikte zikrederek velâyeti özel anlamda kullanmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca ona göre kişiyi küfre götüren günah nübüvvet ve velâyeti düşürmektedir. Ancak bunu toplumda var olan kabule ilişkin bir işaret olarak görmek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır. Zira onun bilgi kaynakları hususundaki net tutumu bunu gerektirmektedir.

Sonuç olarak Mâtürîdî, kıssada yaşananlar çerçevesinde Salih Kul'a gelen bilgiyi vahiy kapsamında değerlendirmektedir. Bu ise özel anlamda velâyet savunusuna karşı bir yaklaşımı benimsemeyi tercih ettiğini göstermektedir. Ayrıca Salih Kul ile ilgili net bir kimlik tespitinde bulunmamaktadır. Bu da yine kendi bilgi anlayışıyla ilgili bir husustur.

3. Akla Dayalı Ahlakilik

Sûfilere, Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssasını mürit ile mürşit arasındaki ilişkiyi açıklamak için yaygın olarak kullanılmaktadırlar. Sûfilere göre tasavvuftaki mürit ile mürşit ilişkisi Kur'an'daki Hz. Mûsâ ile Salih Kul arasında geçen hâdiseler ile tam anlamıyla uyum arz etmektedir. Bu hâdisede Hz. Mûsâ şer'î ilimlerde derinleşmiş bir peygamber olması yönüyle zâhiri, Salih Kul ise kendisine bahşedilen ilim sayesinde olayların iç yüzünü bilmektedir. Bu yönüyle Salih Kul, Hz. Mûsâ'ya rehberlik eden bir mürşit konumundadır.³⁶

Tercüme ve Şerhi, çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1316.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/85.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/93.

³⁵ bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/40, 70, 81.

³⁶ Mahmud Esad Erkaya, “Tasavvufta Mürid-Mürşid İlişkileri Bağlamında Hızır Kıssası”, *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, ed. Münir Yıldırım (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 142.

İşte bu kıssadan mülhem mürit ile mürşit arasında olması gereken ilişkinin yapısı sûfler tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan ilkelerden birisi müridin mürşide tam bir teslimiyetle bağlanması ve ona itirazı terk etmesidir. Söz konusu bu ilke Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssası ile ilişkilendirilmektedir. Mesela Kuşeyrî, “eğer bana tâbi olursan sana açıklama yapıncaya kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma”³⁷ âyetiyle ilgili müridin şeyhine, talebenin hocasına, fetva isteyen vatandaşın da müftüye fetva istediği hususta itiraz edemeyeceği yorumunda bulunmaktadır.³⁸

İbn Acîbe’ye göre söz konusu âyetin anlamı “müşahede etmiş olduğun fiillere anlasan da anlamasan da bırak itiraz etme ve tartışmayı, hikmetini ben açıklayıncaya kadar soru dahi sorma” demektir. O, devamında öğrencinin hocasına, tâbi’nin metbû’a tavrının da bu olması gerektiğini ifade etmektedir. Bizim için önemli olan nokta ise onun sûflere göre şeyhte görülen fiillerin kötü olup olmamasının bir önemi olmadığına işaret etmesidir. Hatta şeyhe niye diye soran kimse asla iflah olmaz denilmektedir. Çünkü bu mürit için bir imtihan olabilir veya şeyh olayların iç yüzüne vâkıf olduğu için böyle yapmış olabilir!³⁹

Bu durumda Salih Kul, dinin hükümlerine aykırı bir uygulama ile ilgili Allah’tan özel bir bilgi aldığı iddia eden herhangi bir manevi otorite için emsal teşkil eder mi? sorusu gündeme gelmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken asıl mesele Salih Kul’un görevlendirilmesi ile ilgili ilâhî teyidin Kur’ân’da bir başkası için geçerli olmadığıdır. Dolayısıyla bu kıssadan hareketle, Salih Kuldan başka hiç kimsenin dinin hükümlerine aykırı fiil işleme ya da müritlerine işletme salahiyeti yoktur.⁴⁰

Öte yandan Mâtürîdî, sûflerin aksine akla dayalı bir ahlak anlayışını savunur. O, iyi-kötü, adalet-zulüm gibi karşıt anlamların gerçekliğini aklın doğal yeteneğiyle keşfedebileceğini kabul eder. Ona göre iyilik ya da kötülük, varlığın doğasına yerleştirilmiştir. İyi ile kötüyü keşfetme gücü de aklın doğasında vardır.⁴¹ Gerçekten burası önemli bir noktadır. Zira o, aklılığı ahlakiliğin temelini koymaktadır. Ona göre akıl, güzellik ve çirkinliği icmâlen bilir.⁴² Bu çerçevede Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssası değerlendirildiğinde Mâtürîdî’ye göre talebe hocasında birtakım çirkin ve haksız davranışlar görürse Hz. Mûsâ’nın yaptığı gibi o andan itibaren hocasından ilim almaması ve ayrılması gerekir.⁴³ Buradan onun sûflerin mutlak teslimiyet prensibini ahlak anlayışıyla birlikte reddettiği değerlendirilebilir. Zira Hz. Mûsâ, Salih Kul’un gerçekleştirdiği fiillerden hoşlanmamıştır. Böylece o, kıssanın mürit-mürşit adabına uyarlanmasının da önüne geçmiş olmaktadır. Çünkü akıl, bu davranışların zâhiren çirkin olduğunu kavrayabil-

³⁷ bk. el-Kehf 18/70.

³⁸ Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, 2/409.

³⁹ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-medîd fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân (Kahire: y.y., 1999), 3/290.

⁴⁰ Ahmet Cahid Haksever, “Hz. Musa - Hızır (a.s.) Kıssası Ekseninde Mürşide Teslimiyet: Ya’kub-ı Çerhî Örneği”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 43 (2019), 10.

⁴¹ Şaban Ali Düzgün, “Mâtürîdî’nin Kur’an Yorum Yöntemi”, *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2018), 42.

⁴² Fatih İbiş, “Mâtürîdî’de İman-Ahlak İlişkisi”, *KADER* 13/2 (2015), 722.

⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/83-84.

mektedir. Sonuç olarak ona göre Hz. Mûsâ yaptığı itirazlarla aslında kıssada kendisinden beklenen davranışı yapmıştır.

4. Küllî İrade ve Cüzî İrade

Kelamcıların çoğu meşîeti irade ile eş değer görür.⁴⁴ Ehl-i sünnet kelamcılarının yaklaşımı Allah'ın hakiki anlamda ezeli bir irade sıfatıyla muttasıf olması yönündedir.⁴⁵ Mu'tezile'ye göre ise irade mezhep içerisinde farklı tanımlar olmakla birlikte Allah'ın bir fiilidir. Dolayısıyla Mu'tezile, Allah'a ezeli bir irade sıfatı nispet etmekten uzak durur.⁴⁶

Ehl-i sünnet ile Mu'tezile'nin irade kavramına yönelik farklı yaklaşımının altındaki temel nokta Ehl-i sünnetin iradeyi tevhih ilkesi; Mu'tezile'nin ise adalet ilkesi çerçevesinde değerlendirmesidir.⁴⁷ Bunun açılımı da kendisini Allah'ın iradesinin kötüye taalluk edip etmeyeceği meselesinde gösterir. İradeye tevhih ilkesi ve kulların fiillerinin yaratıcısının Allah olduğu prensibiyle yaklaşan Ehl-i sünnet Allah'ın iradesinin kötüye de taalluk edeceğini kabul etmiştir.⁴⁸

Mu'tezile ise ilâhî iradenin kötüye taallukunu kabul etmez.⁴⁹ Çünkü Allah Teâlâ âdildir. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin ilâhî irade kötüye taalluk etmez sözüne inşallah lafzının İslam kültüründeki yeri üzerinden cevap verir. Ona göre Müslümanların kendilerinden emin olmadıkları geleceğe yönelik vaatlerde inşallah lafzını kullanmayı âdet edinmeleri Mu'tezile aleyhine bir delildir.⁵⁰ O, duada inşallah lafzının kullanılmamasını da oluşan bu gelenekle irtibatlandırır. Ona göre duada ilâhî iradeye sonsuz güven duyulur ve bu hâlet-i ruhiye içerisinde dua edilir.⁵¹ Ayrıca kâinatta sayılamayacak kadar kötülük olmasına rağmen “İblîs'in istediği olur, istemediği olmaz” şeklinde bir anlayışın Müslümanlarca kabul görmemesi de olayların Allah'ın dilemesiyle olduğunun bir diğer kanıtıdır. Bundan dolayıdır ki kötülüğün de Allah'a izâfe edilmesi câiz görülmiştir.⁵²

Mâtürîdî, Hz. Mûsâ ile Salih Kul'un birlikte yolculuğa çıkmadan önce aralarında geçen diyalogdan inşallah lafzının kullanımıyla ilgili bir değerlendirme yapar. Buna göre ileride gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüpheli fiiller için inşallah lafzının kullanılması gereklidir. Şöyle ki Hz. Mûsâ, Salih Kul'un “benimle beraberliğe sabredemezsin” sözüne “inşallah sen beni sabreder bulacaksın” diye karşılık vermiştir. Bu da Hz. Mûsâ'nın, yolculuk sırasında yaşananlara sabredip sabredemeyeceğini önceden kestiremediğini gösterir.⁵³

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, 1994), 1/103; Râgıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 371, 471.

⁴⁵ Hasan Tefvik Marulcu, “Ehl-i Sünnet Kelâmında İrade ve Meşîet”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2014), 12-13.

⁴⁶ Hikmet Yağlı Mavil, “Kelâm ilminde ilâhî irade tartışmaları”, *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021), 287-288.

⁴⁷ Yağlı Mavil, “Kelâm ilminde ilâhî irade tartışmaları”, 283.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 286.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 299.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 291.

⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 291.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 292.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/83.

Öte yandan Hz. Mûsâ, Salih Kulla karşılaşmadan önce yanındaki gence “ta ki iki denizin birleştiği yere varmadıkça veya bu yolda senelerce yürümedikçe yolculuğa devam edeceğim” derken inşallah lafzını kullanmamıştır. Bu, gitme emrinin Allah tarafından emredilmesi sebebiyledir. Dolayısıyla vahyin söz konusu olduğu yerde Hz. Mûsâ, inşallah lafzını terk edip kesin bir ifade kullanmıştır.⁵⁴

Mâtürîdî'nin aynı bakış açısının Salih Kul tarafından da gözetildiğine dikkat çekmesi konunun, onun nezdinde ayrı bir öneme sahip olduğuna delâlet etmektedir. Buna göre Hz. Mûsâ'nın yolculuk sırasında yaşananlara sabredemeyeceği Salih Kul tarafından bilinmektedir ki Hz. Mûsâ'ya “sen benimle beraberliğe sabredemezsin” diyerek mukabelede bulunmaktadır. Dolayısıyla Salih Kul'un burada inşallah lafzını kullanmaması Salih Kul'un Hz. Mûsâ'nın sabredemeyeceğini vahiyle öğrenmesi sebebiyledir. Bu yüzden Salih Kul, inşallah demeden kesin bir ifade kullanmıştır.⁵⁵ Ayrıca ona göre “inşallah sen beni sabreder bulacaksın” ifadesinde inşallah lafzının önce söylenmesi, “inşallah” tabiriyle söze başlanmasının müstehap olduğuna işaret etmektedir. Eğer kişi sözün başında “inşallah” demeyi terk eder veya unutursa sözün sonunda söyler ki bu, vaadini yerine getirememeye veya yalan söyleme konumuna düşmekten kişiyi koruma işlevi görür.⁵⁶

Sonuç olarak hem *Te'vilât*'taki hem de *Kitâbü't-Tevhîd*'deki inşallah lafzıyla ilgili açıklamalar Mâtürîdî'nin konuyu ciddi bir şekilde ele aldığı kanıtıdır. Sanki o, bu yaklaşımıyla söz ve fiillerimiz inancımızı yansıtmalıdır mesajı vererek Allah'ın mutlak iradesine vurgu yapmaktadır.

Kıssanın başında gencin balığı unutmayı şeytana nispet etmesini ise Mâtürîdî, mecaz olarak değerlendirmektedir. O, böylece insanın fiillerinden sorumlu tutulabilmesi için gerekli olan özgür iradeye alan açmaktadır. Keza unutmamanın sorumluluk doğuran fiillerden olduğunu ifade etmesi de unutmamanın bu şekilde yorumlanmasını gerektirmektedir.⁵⁷

5. Allah'ın Kudret Sıfatı

Mutlak olan Allah'ın kudreti karşısında insana ne ölçüde sorumluluk verileceği ve bunun nasıl temellendirileceği İslam kelâm ekolleri tarafından genelde ef'âlül-'ibâd (insan fiilleri) ya da kader başlığı altında tartışılmıştır. Kudret/istitâat konusu da bu ana başlığın alt başlıklarından biridir.⁵⁸

Mâtürîdî, Salih Kul'un gemiyi delmesine Hz. Mûsâ'nın tepki vermesinin akabinde Salih Kul'un “benimle beraberliğe sabredemezsin demedim mi?” ifadesinden istitâat ile ilgili bir değerlendirmede bulunur. Buna göre Hz. Mûsâ'nın Salih Kul'un gemiyi delmesinin ardından bu olaya tepki vermemesi için Allah'ın vereceği bir istitâate ihtiyacı vardır. Hz. Mûsâ'nın zihnindeki gerekçeler gemiyi delme olayının ardından Hz.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/83.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/83.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/87.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/82; 2/231.

⁵⁸ Hacer Şahinalp, “Nüreddîn es-Sâbûnî'ye Göre Kudret-Fiil İlişkisi Çerçevesinde İnsan Fiilleri ve Sorumlu Özgür Kişilik”, *Milel ve Nihal* 18/1 (2021), 98-99.

Mûsâ'nın sabrı tercih etmemesine neden olmuştur.⁵⁹

Mâtürîdî, Hz. Mûsâ'nın fiil anında sabretmeye yönelik bir istitâata ihtiyaç duymasından hareketle istitâatın fiil ile birlikte olduğu sonucuna varır. Ayrıca bu âyetin Mu'tezile aleyhine bir delil olduğunu ifade eder. Zira Mu'tezile, istitâatın fiille birlikte değil de fiilden önce kula verileceğini savunur.⁶⁰

Diğer taraftan Mâtürîdî, fiilden önce vâkıya bakıldığında varlığı bilinen bir istitâatın da farkındadır. Dolayısıyla o, istitâatı ikiye ayırır ve bu ayrımın ispatını da bazı Kur'ân âyetlerine dayandırır. Buna göre sefere çıkma hususunda özür beyan eden münaflıkların “*gücümüz yetseydi mutlaka sizinle sefere çıkardık*”⁶¹ şeklindeki ifadeleri fiile bitişik değil de sebep ve hallerin müsait olması anlamındaki istitâata örnektir. Mâtürîdî'ye göre onlar bu sözleriyle hastalık veya malî imkânsızlıkları kast ediyorlardı. Yoksa fiilin gerçekleşmesini sağlayan istitâatten onların haberi yoktu.⁶²

Mâtürîdî'nin, istitâatın kula fiilden önce verildiği şeklindeki Mu'tezilî düşünceleri eleştirmesinin altında arazların bâkî/sürekli olup olmadığı meselesi yatmaktadır.⁶³ Ona göre insanın kudreti arazdır. Arazlar ise süreklilik özelliği taşımaz. Dolayısıyla fiil yapma gücü kula fiil ile birlikte verilir. Kudretin Mu'tezile'nin dediği gibi fiilden önce verildiğinin kabul edilmesi kişiyi Allah'tan müstağni kılacaktır. Bu ise mahlûkatın Allah'a muhtaç olduğu düşüncesiyle çelişmektedir.⁶⁴

Sonuç olarak kıssada fiil anında kula verilen istitâata Mâtürîdî tarafından delil getirilmektedir. İstitâatın kula fiilden önce verileceğini savunan Mu'tezile'nin görüşü de reddedilmektedir. Böylece o, kıssalara kelâmî bakış açısıyla yaklaşmayı ihmal etmediğini göstermektedir.

Sonuç

Mâtürîdî, Hz. Mûsâ-Salih Kul kıssasında Allah'ın mutlak, sınırsız ilmini öne çıkarmıştır. Kıssayı tasavvuftaki gibi nübüvvet-velâyet eksenli ele almamış ve Salih Kul'a gelen bilgiyi vahiy kapsamında değerlendirmiştir. Zira kıssadaki olağan dışı yönleri olan fiiller ona göre ancak bu tür bir bilgiyle açıklanabilir. Bu durum, özel anlamda velâyet savunusuna karşı bir yaklaşımı benimsemeyi tercih ettiğini gösterir. Ayrıca o, her ne kadar Salih Kul'un dinî kimliğiyle ilgili net bir ifade kullanmasa da onun kul olma vasfını öne çıkararak vahiyle birlikte hareket etmesine vurgu yapar.

Mâtürîdî, sûflerin aksine akla dayalı bir ahlak anlayışını savunur. Onun Hz. Mûsâ'nın Salih Kul'un yaptığı fiillerden hoşlanmamasını bu bağlamda değerlendirdiği görülür. O böylece sûflerin mutlak teslimiyet prensibini reddederek kıssanın mürit-mürşit adabına uyarlanmasının önüne geçmeye çalışır.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/88.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/88.

⁶¹ bk. et-Tevbe 9/42.

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 256-257.

⁶³ Mücteba Altındaş, “Kelâm Atomculuğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişikisine Dair Tartışmaların Arka Planı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2022), 152.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 260-261.

Mâtürîdî'ye göre vahyin olduğu yerde inşallah lafzının kullanımı terk edilirken geleceğe yönelik şüpheli filler hakkında bu lafzın kullanılması gereklidir. O, kıssada hem Hz. Mûsâ hem de Salih Kul tarafından bu hususun gözetildiğine işaret eder. Ayrıca o, kıssada fiil anında kula verilen istitâata delil getirerek kıssadan kelâmî hüküm çıkarmayı ihmal etmez.

Kaynakça | References

- Albayrak, İsmail. “Kur’ân ve Tefsir Açısından Hızır Kıssası ve Ledün İlmi”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları 5 (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-1) Tartışmalı İlmî Toplantı*. ed. Bedreddin Çetiner. 187-210. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Altındaş, Mücteba. “Kelâm Atomculuğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkinine Dair Tartışmaların Arka Planı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2022), 144-174. <https://doi.org/10.53683/gifad.1007839>.
- Bayraktar Karahan, Fatma. “İmam Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasını Kelâmî Yorumu”. *Eskiye* 48 (2023), 307-330. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1227563>.
- Bursevî, İsmâil Hakki. *Rûhu'l Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.
- Eraslan, Yunus. *Erken Dönemde Hanefî-Mâtürîdî Kelam Sisteminin Tasavvufla İlişkisi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Erkaya, Mahmud Esad. “Tasavvufta Mürid-Mürşid İlişkileri Bağlamında Hızır Kıssası”. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*. ed. Münir Yıldırım. 142-152. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Haksever, Ahmet Cahid. “Hz. Musa - Hızır (a.s.) Kıssası Ekseninde Mürşide Teslimiyet: Ya'kub-ı Çerhî Örneği”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 43 (2019), 1-13.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbas. *el-Bahru'l-medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân. 7 Cilt. Kahire: y.y., 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1994.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı vd. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1981.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifu'l İşârât*. thk. İbrâhim Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmmelil-kitâb, 3. Basım, ts.
- Marulcu, Hasan Tefvik. “Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde ve Meşîet”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2014), 7-22.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İskenderiye: Dâru'l-Câmiati'l-Mısriyye, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. – İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mavil, Kılıç Aslan. “Hızır-Mûsâ Kıssasında Kader -Çift Perspektifli Bir Bakış”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016), 2496-2516. <https://doi.org/10.15869/ito-biad.281491>
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2002.
- Özcan, Hanifi. “Mâtürîdî'ye Göre 'Hikmet' Terimi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/6 (1988), 42-46.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân ve Aşırı Yorum: Tefsirde Bâtınlık ve Bâtını Te'vil Geleneği*. Ankara: Avrasya Yayın Reklam Matbaa, 2003.

- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1999.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' İslam Tasavvufu Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Şahinalp, Hacer. “Nûreddîn es-Sâbûnî'ye Göre Kudret-Fiil İlişkisi Çerçevesinde İnsan Fiilleri ve Sorumlu Özgür Kişilik”. *Milel ve Nihal* 18/1 (2021), 97-119. <https://doi.org/10.17131/milel.927116>.
- Sarıgül, Murat. “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'in Vahiy-İlham Anlayışı ve Hızır Kıssasının Tefsirine Yansımaları”. *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları -I-*. ed. Alparslan Kartal. 172-207. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019.
- Şekeroğlu, Sami. “Mâtürîdî'de Ahlâkî Tasavvur: Hikmet”. *Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: OTTO Yayınları, 2020.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Ural, A. Ali (ed.). *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1993.
- Yağlı Mavil, Hikmet. “Kelâm İlminde İlahî İrade Tartışmaları”. *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021), 277-316.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 3. Basım, 1987.